

УДК 351/354+338.24.021.8

УГОДИ ПРО РОЗПОДІЛ ПРОДУКЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕНЕРГЕТИКИ УКРАЇНИ

Суходоля Олександр Михайлович,
доктор наук з державного управління, доцент

Проаналізовано здатність угод із розподілу продукції (УРП) стати інструментом трансформації суспільства та функціонування енергетичного ринку України. Оцінено перспективу формування нового інституційного середовища, яке підтримуватиме реформи уряду, та виникнення загроз успішній реалізації зазначених проектів.

Ключові слова: сланцевий газ, угода про розподіл продукції, енергетична політика.

Сьогодні Україна активно шукає шляхи забезпечення національної економіки енергоносіями за доступними цінами, що гарантуватиме енергетичну безпеку держави. У даному контексті реформування газового ринку є актуальним завданням, а державна політика у цій сфері викликає інтерес у суспільства. Заявлені урядом України проекти розвитку галузі скрупульозно аналізуються фахівцями, а реформування державного монополіста на газовому ринку НАК «Нафтогаз України», диверсифікація маршрутів та джерел постачання спричиняють широку дискусію. Окремі плани, зокрема налагодження видобутку в Україні сланцевого газу, стали найбільш резонансними.

Однак поточна дискусія щодо проектів видобування сланцевого газу, на наш погляд, швидше за все, відволікає увагу на важливі, але сторонні аспекти, ніж розкриває всю глибину можливих змін. За рамками цієї дискусії

фактично залишається питання щодо цілей зацікавлених сторін політики (держава, енергетичні компанії, промислові споживачі, громадські організації) та узгодженості дій із загальними пріоритетами реформування енергетичного сектору та сталого розвитку суспільства.

Важливим є питання впливу успішної реалізації проектів видобування сланцевого газу на життєдіяльність суспільства загалом і функціонування енергетичного ринку зокрема. Його актуальність зумовлюється не тільки з огляду на оцінку необхідності змін законодавства, а й з погляду перспектив трансформації життєдіяльності суспільства.

Суттєві обмеження на можливість змін накладає усталена практика діяльності суб'єктів господарювання, органів влади та громадян, що фіксується у нормах поведінки та господарської діяльності. Як зазначено у роботі [1], саме «трансфер» специфічного

досвіду¹ від одних гравців до інших забезпечив незмінність підходів та неефективність функціонування ринку газу протягом тривалого часу. Результатом панування такого досвіду та його поширення на інші галузі енергетичного сектору стала норма поведінки, спрямована на отримання «енергетичної ренти». Своєю чергою, така норма, взята за основу політики та практики господарювання, сформувала інституційну пастку «неспроможності» реформувати енергетичний сектор України [2].

Фактично, Україна виглядає неспроможною гарантувати стабільно функціонуючий, сприятливий для інвестування, прозорий щодо прийняття рішень енергетичний ринок. У такому разі передумовою змін є «неможливість» продовжувати звичну практику «суб'єктами» поширеного досвіду. Однією з таких передумов було визначено загрозу колапсу енергетичної інфраструктури, що сформує «фізичне» обмеження на продовження існуючої практики [2].

Іншою передумовою може стати поява «суб'єкта», зацікавленого у зміні практики діяльності та, що найголовніше, спроможного привнести новий досвід у цю сферу. Для досягнення успіху такий «суб'єкт» має мати інструменти обмеження впливу «традиційного» та достатньо ресурсів (економічних і політичних) для запровадження «нового» досвіду, тобто бути більш потужним відносно носіїв існуючого досвіду.

Саме у даному контексті проаналізуємо здатність угод з розподілу продукції з іноземними інвесторами стати інструментом трансформації життєдіяльності українського суспільства загалом і функціонування енергетичного ринку зокрема. Вважаємо, що безпосередня практична діяльність потужного іноземного інвестора в Україні створить необхідний «трансформаційний» досвід, який сприятиме формуванню нового інституційного середовища та підтримуватиме зусилля уряду зі здійснення заявлених реформ. При цьому поряд із очікуваними «позитивними» результатами застосування інструменту УРП визначимо також «негативні», що можуть перешкодити його успіху.

¹ Під «досвідом» ми розуміємо переважаючу практику діяльності «суб'єкта» з досягнення цілей, яка базується на його знаннях щодо наявних можливостей, впевненості у «правильності» своїх дій у конкретному історично-культурному середовищі та «спроможності» суб'єкта діяти саме у такий спосіб. У результаті постійного використання «досвід» формує інституційне середовище життєдіяльності суспільства у визначеній сфері.

Мотиваційні аспекти енергетичної політики країни

Навіщо Україні УРП з розробки родовищ природного газу (передусім сланцевого) із залученням іноземного інвестора? Серед основних мотивів було, як стверджувалося, забезпечення збільшення власного видобутку вуглеводнів до рівня, який дозволить відмовитися від їх імпорту. Щорічний видобуток сланцевого газу, за песимістичним прогнозом, на Юзівській площі очікується на рівні 10 млрд м³, а на Олеській – до 5 млрд м³. Міністр екології та природних ресурсів України при підписанні УРП з *Shell* висловив сподівання, що компанія через 10 років зможе видобувати на Юзівській площі 10 млрд м³ газу за рік, через 15 років – 20 млрд м³ [3].

Таким чином, ставши на позицію українського уряду, мета застосування УРП – забезпечити збільшення видобутку «власного газу» та гарантувати зниження імпортозалежності. Необхідність же укладання УРП з великими світовими енергетичними компаніями пояснюється відсутністю в українських виробників необхідних інвестицій (передусім на початковому, ризиковому етапі) й технологій видобування нетрадиційного газу.

Однак варто зазначити, що УРП є лише одна з низки юридичних форм врегулювання відносин між інвестором і державою для реалізації відповідних проектів. Існують інші форми, найбільш поширеними з яких, окрім УРП, також є ліцензійні угоди (з різною специфікою) та сервісні контракти [4]². Офіційно детального пояснення причин вибору Україною саме УРП нині немає. На наш погляд, поряд з об'єктивними передумовами (нестачею правил гри на тривалий період) існують й інші. Фактично УРП дозволяє гарантувати державі «фізичні обсяги» продукції, у тому числі через реалізацію своєї «бартерної» схеми, коли «податки» можуть обмінюватись державою на обсяги газу [5]³. Офіційно даний аспект не роз'яснений, і вартість «відмови» від платежів, з точки зору отрима-

² Вважається, що УРП доцільно застосовувати при високих ризиках на етапі розвідки та нестабільності умов (економічних, правових, політичних) діяльності у країні, оскільки вона фіксує зобов'язання інвестора та місцевого уряду і гарантує збереження «правил гри».

³ Витяг проекту УРП із *Shell*. **28.2.1.** «Нарахування та сплата інших загальнодержавних чи місцевих податків та зборів або інших обов'язкових платежів ... замінюється розподілом Товарної Продукції між Державою та Інвесторами...

них переваг за рахунок збільшення обсягу фізичних обсягів газу, прилюдно не оцінена.

Вважаємо, що механізм УРП обрано, щоб підтримати існуючий «досвід» господарювання та регулювання енергетичних ринків в Україні. Очевидно, потреба у фізичних обсягах природного газу (а не податках для поповнення бюджету) зумовлена пануючою управлінською культурою і психологічною прихильністю до контролю над внутрішнім ринком газу та практикою забезпечення окремих категорій споживачів газом за «пільговими» цінами. Хоча така енергетична політика і не дає змоги створити ефективно діючі енергетичні ринки та призводить до ускладнення ситуації в енергетичному секторі [2], укладання УРП саме в такій формі цілком «вписується» у традиційну політику уряду.

Розпочавши процес залучення інвесторів у рамках УРП, уряд очікував на «гарантоване» додаткове надходження не менше ніж 3,3 млрд м³ за рік (16,5 % від 20 млрд м³) на Юзівській площі і понад 1,5 млрд м³ (15 % від 10 млрд м³) на Олеській площі⁴. Враховуючи всі інші можливі УРП (Скіфська, Фороська, Слобожанська площі), які можуть бути укладені у майбутньому, а також збереження нинішнього рівня внутрішнього видобутку «традиційного» природного газу державними компаніями (на рівні 17–20 млрд м³), можна очікувати, що фізичного обсягу природного газу буде достатньо для забезпечення газопостачання населення та теплокомуненерго. Фактично це означає, що зазначеного обсягу буде достатньо для досягнення гіпотетичних цілей укладання УРП та збереження існуючої політики.

Технологічні аспекти УРП

Зазначені вище політико-економічні аспекти є надзвичайно важливими, однак не лише вони визначатимуть успішність реалізації УРП та можливість здійснення трансформаційного впливу на енергетичні ринки України. Не описуючи детально технології гідророзриву та наслідків її застосування (передусім екологічних), зупинимось на окремих особливостях, які перешкоджають маніпулюванню (чи самообману) та визначати-

⁴ Відповідно до затверджених постановами Кабінету Міністрів України параметрів розподілу продукції в рамках конкурсу на укладання угоди про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться у межах ділянки Юзівська (постанова від 30 листопада 2011 р. № 1298), Олеська (від 30 листопада 2011 р. № 1297) та Скіфська (від 23 травня 2012 р. № 455).

муть успішність реалізації проектів, а саме: обсяги буріння, водовикористання та газовидобутку.

Необхідно також враховувати вплив видобувної діяльності на довкілля, хоча даний аспект ми аналізувати не будемо, враховуючи увагу експертного середовища й теоретичну можливість керувати відповідними екологічними ризиками.

Отже, газова свердловина складається з вертикальної (глибина 3–5 км) та горизонтальної частин (довжина 1–2 км). Починаючи з 2007 р. застосовується кущовий метод, який полягає у бурінні на одному майданчику середньою площею до 1,5–2 га кількох вертикальних свердловин з відстанню між ними у 5–8 м. Таким чином, на одному кущовому майданчику може буритись до десятка свердловин, а на 1 км² площі в районі видобування можна розмістити близько 3–4 майданчиків⁵.

Для вивільнення газу із сланцю здійснюється гідророзрив уздовж довжини горизонтальної частини свердловини (труби) – зазвичай від 6 до 20 розривів. Довжина тріщин породи складає від 50 до 300 м навколо стовбура. Після утворення щілин у свердловину під тиском нагнітається розклинююча рідина (суміш води і піску (99,5 %) і присадок (0,5 %)), яка допомагає зберегти тріщини розкритими та забезпечити можливість вивільнення газу з товщі сланцевого пласту.

Обсяги використання рідини, передусім води, залежать від геологічних характеристик родовища (глибина залягання, товщина та щільність сланцевих порід), бажаної довжини розломів (глибина, довжина та кількість горизонтальних сегментів свердловини). Загалом оцінюється, за даними компаній *Shell* та *Chevron*, що обсяги використання води при виконанні гідророзриву на одній свердловині у середньому становлять 4–20000 м³⁶. Цю кількість можна зменшити, якщо повторно використовувати воду при наступних розривах, однак на даний момент дані щодо повторного використання суттєво різняться (від 10 % до 70 %).

⁵ Для візуальної оцінки щільності розміщення свердловин можна скористатися базою даних *FrackTrack Project* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fracktrack.org/search.php>

⁶ Варто зазначити, що фактичний обсяг споживання холодної води стандартним будинком на 100 квартир у м. Києві становить приблизно 10000–13000 м³ за рік (за показниками лічильників) або, визначаючи споживання води за нормами (5,5 м³ на людину), обсяг споживання води таким будинком становитиме 19800 м³.

Враховуючи кількість свердловин і масштабність робіт, слід відзначити необхідність значного обсягу транспортних перевезень. Поряд із підвезенням води розробка сланцевих родовищ газу збільшує перевалку технічної породи. Загалом одна свердловина потребує від 890 до 1340 рейсів вантажівок впродовж функціонування свердловини. Тоді один майданчик потребує приблизно від 4000 до 6000 рейсів вантажівок упродовж шести місяців для підтримки робіт на свердловинах, або 22–33 автомобілів за добу.

Вагомою технологічною особливістю є обсяг видобування. Досвід видобування сланцевого газу в США свідчить, що дебіт однієї свердловини сланцевого газу залежно від родовища становить від 10 до 50 млн м³ за рік (30–140 тис. м³/день), хоча існують і «особливо великі» сланцеві свердловини (із дебітом понад 300 тис. м³ за добу). Геологічні особливості сланцевих родовищ зумовлюють постійне зменшення видобутку, при цьому найбільша динаміка до 60–80 % падіння спостерігається впродовж першого року експлуатації свердловини. На рисунку показано динаміку усереднених значень видобутку свердловин сланцевого газу за окремими родовищами (адаптовано за *Annual Energy Outlook 2012*) [6, с. 59]. Середній термін експлуатації однієї свердловини становить близько 7 років, після чого продовження видобування газу стає економічно невиправданим.

Зазначене вище зумовлює потребу збільшення обсягів буріння і, відповідно, зворотна тенденція впливає на зниження обсягів видобутку газу.

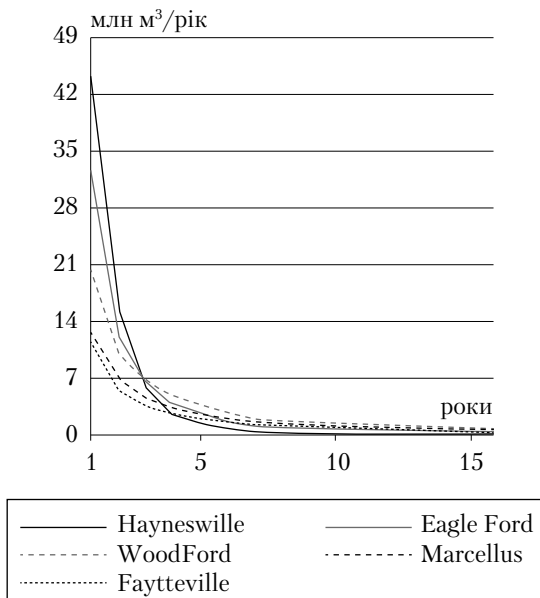

Рис. Динаміка падіння дебіту свердловин сланцевого газу

Для прикладу: максимальна кількість бурових установок, які працювали у США у 2008 р., становила понад 1600, а у квітні 2012 р. – 600, у квітні 2013 р. буріння здійснювало лише 375 установок. Дана негативна динаміка буріння, спричинена різким падінням цін на природний газ на внутрішньому ринку США, відповідно відбилася на тенденціях видобування. Після збільшення видобутку, спричиненого високими обсягами буріння, видобуток природного газу у США стабілізувався на одному рівні за останні два роки (період максимальної віддачі свердловин), а статистика першого кварталу 2013 р. зафіксувала деяке зниження видобутку [7].

Звичайно, дана проблема стосується не тільки родовищ сланцевого газу, а й традиційних родовищ газу та нафти. Понад те, точно спрогнозувати кінцеву віддачу від свердловин важко через можливе збільшення обсягів видобутку внаслідок розвитку технологій, які допомагають «реабілітувати» виснажені родовища⁷. Тим не менш тенденція є очевидною: для підтримання, а тим більше збільшення видобутку сланцевого газу потрібне постійне розширення буріння. Оцінюється, що для підтримання поточного рівня видобутку необхідне щорічне заміщення 30–50 % цього рівня новими свердловинами, що потребуватиме значних обсягів робіт та капіталовкладень.

Вплив на економіку та суспільство

Для оцінки впливу УРП будемо виходити із припущення, що реалізація проектів буде успішною. У такому разі, як було офіційно спрогнозовано, через 10 років у рамках лише двох УРП на Олеській та Юзівській площах видобуватиметься 15–20 млрд м³ природного газу (песимістичний варіант). Наведений обсяг видобутку, разом з обсягами газу, отриманими у рамках інших диверсифікаційних проектів (реверс із ЄС та імпорт скрапленого газу), та за умов успішної реалізації політики енергоефективності, дозволить повністю ліквідувати залежність української економіки від постачання газу з Росії. Однак для оцінки впливу на реальні процеси на газовому ринку

⁷ Для підтримання видобування та/чи збільшення обсягів видобутку здійснюються такі кроки: (i) постійне збільшення масштабів робіт (розширення обсягів буріння, введення нових майданчиків); (ii) збільшення кількості свердловин на майданчику (більше вертикальних (понад 20) та довжини горизонтальних свердловин (до 3–4 км)); (iii) інтенсифікація видобутку (застосування повторного гідророзриву).

України, вартість газу для українських споживачів та життєдіяльність суспільства загалом необхідне врахування наведених вище технологічних особливостей та положень УРП (укладеної з *Shell* та проекту угоди з *Chevron*).

Передусім необхідно визначити необхідні обсяги буріння для отримання зазначеного обсягу видобутку. Щорічний обсяг видобутку у 20 млрд м³ потребуватиме близько 600 робочих свердловин⁸ за умови середнього дебіту на одній свердловині 35 млн м³ за рік (близько 100 тис. м³/день)⁹. Після досягнення такої кількості діючих свердловин лише для підтримання даного рівня видобутку необхідно щорічно вводити в експлуатацію понад 200 свердловин. При припущенні, що одна свердловина буриться протягом 4–6 місяців (за оцінками фахівців *Shell*), це потребуватиме постійної роботи не менше 100 бурових установок лише в межах Олеської та Юзівської площ.

Безумовно, реалізація такого обсягу видобування суттєво вплине на економіку країни: сприятиме збільшенню зайнятості та підвищенню рівня доходів на окремих територіях, стимулюватиме створення сервісної сфери нафтогазової промисловості, сфери послуг національної економіки та збільшення замовлень для машинобудівних підприємств України, що позитивно вплине на структуру економіки.

Існуючі УРП передбачають положення, які цілком можуть стати інструментом стимулювання просування «нового досвіду» у практику життєдіяльності українського суспільства. Для прикладу: у рамках УРП *Shell* зобов'язується досягнути залучення українського персоналу для виробничої діяльності, зокрема

до 60 % працівників на початковому етапі та до 80 % – на етапі розробки, забезпечити підготовку персоналу бурових і стажування з метою передачі досвіду освоєння новітніх технологій, сприяти підвищенню якості продукції та послуг українських виробників. Подібні ж зобов'язання бере на себе і *Chevron* [8].

Однак слід звернути увагу на можливі ризики очікуваної активізації економічної діяльності у цій сфері. Наведена вище оцінка бурових робіт зроблена з точки зору песимістичного прогнозу щодо обсягів видобування та оптимістичного – щодо дебіту свердловини, тобто орієнтована на мінімальні обсяги буріння. Тим не менш навіть цей обсяг є вражаючим, оскільки це лише утричі менше поточного обсягу буріння у США¹⁰ та співрозмірно з обсягом робіт у всій Європі, де щорічно працюють 100–150 бурових установок.

Іншим ризиком може стати фактична відсутність замовлень на продукцію та послуги українських підприємств. Інвестори УРП зацікавлені в отриманні послуг, товарів та робіт відповідно до міжнародних стандартів, що для українських виробників є важкодосяжними умовами (враховуючи повну відсутність технологічної бази та досвіду робіт). При цьому, будучи глобальними гравцями, іноземні компанії приділяють істотну увагу етичності поведінки «підрядників». Зокрема, в угодах передбачено відносно нову для української практики вимогу, щоб «підрядники» були добросовісними українськими компаніями, а їх залучення не порушувало вимоги законодавства про боротьбу з корупцією.

Варто зазначити, що хоча даний аспект може стати деяким обмеженням щодо залучення українських «підрядників» до виконання робіт та надання послуг операторам УРП, проте це слугуватиме додатковим тиском для запровадження нового досвіду, нової бізнескультури в Україні.

Інший аспект, який спричинить суттєві зміни життєдіяльності українського суспільства, пов'язаний із правами володіння та використання землі. Необхідна щільність розміщення видобувних майданчиків (3 майданчики на 1 км²) та потреба розвитку відповідної інфраструктури практично унеможливить використання територій окремих сільських громад для сільськогосподарського

⁸ У підготовленому на замовлення Агентства США з міжнародного розвитку дослідженні «середній» прогноз виробництва сланцевого газу в Україні передбачає досягнення облаштування 729 виробничих майданчиків за 20 років реалізації проектів, тобто близько 7000 свердловин. Див.: *Сланцевий газ України: екологічна і нормативно-правова оцінка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irglt.com/Resources/Publications/Final_Report_volume%201_ukr.pdf

⁹ Нині «дебітні показники» свердловин невідомі. Компанії планують протягом майбутніх років лише бурити експериментальні свердловини для оцінки потенціалу. Хоча деякі джерела повідомляють про очікування 300 тис. м³ на свердловині «Біляївська-400» (свердловина, яку бурить *Shell*, не є свердловиною сланцевого газу і там застосовується інша технологія), для розрахунку візьмемо оптимістично середні показники дебіту свердловин у США.

¹⁰ У США існує культура бізнесу у цій сфері, що зумовлює швидкість виконання робіт, а саме 1–2 місяці для буріння свердловини однією установкою. Для порівняння: найбільший державний виробник «Укргазвидобування» володіє 82 буровими установками і бурить у середньому 80–84 свердловин за рік.

виробництва¹¹. Обмеження щільності розміщення «видобувних майданчиків» є мало-реалістичним через необхідність мінімізації економічних затрат на створення допоміжної інфраструктури (інфраструктура газовидобутку, дороги, трубопроводи, водозберігаючі та очисні споруди тощо).

Найважливішим у даному аспекті є специфіка життєдіяльності у сільській місцевості в Україні. Сільськогосподарська земля, як і заробітна плата бюджетних працівників та соціальні виплати пенсіонерів, є фактично єдиним джерелом доходів у сільській місцевості. Сільські жителі фактично «живуть із землі», використовуючи сільськогосподарську продукцію, вироблену приватними, колективними чи орендними підприємствами, для створення додаткової доданої вартості у підсобних господарствах (відгодівля худоби та птиці).

Тому прогноуються проблеми з укладанням угод оренди між інвесторами та власниками земельних ділянок, оскільки виникатиме протиріччя між власниками паїв стосовно відмінностей землекористування¹². Проблема, з точки зору сталості рішення, не може бути вирішена у рамках більшості існуючих на сьогодні орендних форм господарювання. Для цього необхідне надання довгострокових прав власності на землю на території видобутку (контролю сукупності земельних ділянок) у одного власника. Тоді власник великої ділянки зможе усвідомити свої економічні перспективи від різнопланового користування землею та «погодитись» на видобувну діяльність.

Це має позитивний бік, оскільки формування одноосібного власника великих ділянок землі сприятиме проголошеній урядом земельній реформі та суттєво переформатує земельні відносини в Україні. Однак наслідки такого переформатування можуть бути

¹¹ Вплив розміщення видобувних майданчиків на сільськогосподарське виробництво можна оцінити на основі Карти земельних ділянок, на якій оформлені акти на право власності, у Публічній кадастровій карті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://map.dazru.gov.ua/kadastrova-karta>

¹² Величина витрат інвесторів на оренду ділянок принципово не вирішує проблеми. При малій вартості оренди важко буде пояснити власнику орендованої ділянки, чому саме його ділянка має бути виведена з експлуатації, а при високій вартості – важко буде домогтися розуміння власника неоренованої ділянки, адже через виробничу діяльність на сусідній (оренованій) ділянці його земельна ділянка теж може бути виведена із сільськогосподарського виробництва.

неоднозначними. Розуміння можливого «отримання доходу» від іншого виду використання землі (поза сільськогосподарським виробництвом) є невідомим досвідом для більшості сільських жителів України, на відміну від США. Не слід також розраховувати, що інвестори (*Shell, Chevron*, інші) візьмуться за управління укрупненими земельними ділянками як нагоду продемонструвати нові можливості отримання доходів від землекористування. Очікується, що вони сформулюють попит на «підрядників», які нададуть їм послугу орендування землі, що, за існуючої практики «вирішення» земельних питань, може призвести до «відчуження» селян від землі та загрожуватиме їхньому звичному способу життя.

Трансформація енергетичного ринку

Наступний визначальний вплив УРП здійснить на газовий ринок України. За повноцінної реалізації проектів зміниться система регулювання ринку, а її основною характеристикою стане обмеження адміністративного впливу держави.

Нині понад 96 % обсягу газу, що споживається Україною, є підконтрольним державі через Національну комісію з регулювання енергетики (НКРЕ)¹³. Лише приватні видобувні компанії, які у 2012 р. добули лише близько 2 млрд м³ (із загального обсягу споживання понад 54 млрд м³), продавали свій газ безпосередньо споживачу. Решта ж ринку тим чи іншим чином регулюється державою, у тому числі через суто адміністративні механізми, як-то контроль за діяльністю державних компаній, «затвердження граничного рівня ціни на природний газ для промислових споживачів» чи встановлення фіксованих цін для бюджетної сфери, населення тощо. У разі успіху проектів УРП органи влади збережуть контроль лише за обсягами газу, видобутого державними компаніями, та фізичними обсягами продукції, отриманої у межах УРП. Тобто поза впливом існуючої нині традиції та системи регулювання газового ринку опиниться більша частина внутрішнього ринку.

¹³ Ми маємо на увазі контроль НКРЕ за юридичними зобов'язаннями державних компаній (їх ресурсними можливостями та контрактними зобов'язаннями) постачати газ споживачам України. При цьому припускаємо відсутність на внутрішньому ринку приватних посередників, які повернулися на ринок у 2013 р. із значними обсягами поставок, однак не маючи надійної довгострокової законодавчої та ресурсної бази.

Окремо слід відзначити перспективу «ліквідації» практики неплатежів. Протягом років на українському ринку газу існує «досвід» неоплатного використання газу як комунальними підприємствами енергетики, так і промисловими підприємствами, у тому числі тими, що входять до успішних бізнес-груп. Зокрема, повідомлялося про заборгованість перед НАК «Нафтогаз України» за спожитий газ корпорації ІСД у 2009 р. [9], хімічних підприємств *Group DF* у 2010–2011 рр., металургійних підприємств групи Інтерпайп та енергетичних компаній ДТЕК [10], компаній «ГазУкраїна-Комерс» та «ГазУкраїна-Треїдинг» у 2013 р. [11].

Для закриття фінансових розривів НАК «Нафтогаз України» традиційно застосовувалася практика виділення додаткових бюджетних видатків для балансування фінансового стану державної компанії. Очевидно, слід очікувати, що за загрози несплати споживачем за газ інвесторам УРП простіше буде відмовитись від співпраці з такими споживачами та продати свій газ на інших ринках, аніж перейматися поверненням боргів.

Стосовно можливості зниження ціни газу для українських промислових споживачів, то немає підстав сподіватися, що світові енергетичні гіганти оперативно реагуватимуть на традицію українського уряду регулювати ціни. В умовах глобальної конкуренції інвестор «вимушений» забезпечувати зростання «прибутковості» інвестицій акціонерів, тому немає жодних підстав очікувати на чутливість іноземних компаній до потреб українського політичного циклу.

Уже нині можна стверджувати, що ціни, за якими продаватимуть «свій» газ інвестори УРП, визначатимуться динамікою цін на європейських ринках. У межах УРП Україна гарантує право інвесторів на частку продукції та її вільну реалізацію без жодних обмежень щодо ціни, потенційних замовників та умов продажу. В УРП з *Shell* та *Chevron* чітко визначено прив'язку ціни продажу газу до цін на газ на європейських ринках, точніше, ціни на газовому хабі *NetConnect Germany*. Відповідні формули визначення ціни передбачено в угодах УРП з *Shell* і *Chevron*, а за виникнення протиріч УРП передбачає право інвестора оскаржити дії держави та й узагалі відмовитись від продовження проекту [5; 8].

Успіх УРП спричинить також принципову зміну ситуації на газовому ринку України, передусім у частині «диверсифікації» джерел постачання газу. Хоча це буде не географічна, а, швидше, «віртуальна» диверсифікація, Україна

все ж отримає конкуренцією джерел¹⁴ і ринків, що визначатимуть ціни¹⁵. Ринок буде лібералізовано завдяки появі постачальників з різними джерелами ресурсів, а адміністративний вплив на них буде обмежений, оскільки вони знаходяться переважно за межами впливу існуючих суб'єктів традиційного досвіду.

Суттєві ризики успіху реалізації УРП

Таким чином, застосування УРП має істотний потенціал для трансформаційного впливу на український енергетичний ринок і загалом життєдіяльність суспільства. Зазначена трансформація у цілому узгоджується з пріоритетними напрямками реформування енергосектору, а інтереси іноземних інвесторів збіглися з планами українського уряду. При цьому найважливіші зміни у господарській та управлінській практиці будуть «вимушеними» через накладання обмежень на існуючі правила з боку більш потужної системи (правил глобальної економіки). Імовірно, що саме ця «вимушеність» і стане основним джерелом формування ризиків з огляду на спротив «матеріалу». Тому ми змушені передбачити можливі проблеми при досягненні гіпотетичної цілі уряду, а саме – отримання фізичних обсягів газу для збереження існуючої традиції управлінської діяльності.

По-перше, не гарантовано збереження видобутку власного традиційного газу державними компаніями, що пояснюється несприятливим інвестиційним кліматом саме у державному секторі. Нині Україна надає перевагу купівлі газу за ціною 400 дол. США за імпортований газ (із Росії та ЄС)¹⁶, погоджується,

¹⁴ Джерела постачань газу: внутрішній традиційний газ державних компаній; внутрішній традиційний газ приватних українських компаній; внутрішній нетрадиційний газ іноземних компаній; російський газ, контрольований Газпромом; російський та середньоазійський газ «посередників»; імпортований газ (скрапленний і реверсний).

¹⁵ Засади ціноутворення: регульовані державою ціни для державних компаній; контрактні ціни Газпрому з прив'язкою до ціни нафти для українських компаній; договірні ціни Газпрому для «посередників»; ціни, що сформується на хабі *NetConnect Germany* (який стає дедалі лібералізованішим); ціни спотового ринку при поставках імпортного газу (можливого скрапленого та реверсного).

¹⁶ Україна у січні-березні 2013 р. імпортувала природний газ з Німеччини згідно з контрактом з німецьким газовим трейдером *RWE* за середньою ціною 390 дол. за 1 тис. м³. Середня ціна природного газу, що імпортується Україною з Російської Федерації, у I кварталі 2013 р. становила 420 дол. за 1 тис. м³ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/572288-derjstat-ukrajina-importovala-gaz-z-nimechchini.html>

очевидно, на співрозмірний рівень цін на «сланцевий» газ проєктів УРП і водночас ставить у нерівні умови власні національні компанії, зобов'язуючи їх продавати видобутий природний газ по 50 дол. США¹⁷.

Фактично держава своєю політикою стимує розвиток і не дозволяє державним компаніям виконувати інвестиційну програму із збільшення обсягів розвідки та видобування «традиційного» газу, оскільки, за оцінками представників українських державних компаній, рівень самоокупності видобування сягає 100 дол. США. Результатом стала стагнація видобування газу українськими державними компаніями при зниженні обсягів буріння, тоді як обсяги буріння та видобування газу приватними українськими компаніями поступово зростають¹⁸.

Відсутність перспективних родовищ «традиційного» газу, технологій та знань для розробки «нетрадиційного» газу українськими компаніями не може розглядатись вагомим аргументом. Не існує раціонального пояснення, чому українські національні компанії не можуть бути координатором проєктів, залучаючи інших підрядників для проведення робіт (зокрема *Hulliburton*, *Shlumberger*), що успішно здійснюють невеликі приватні компанії, які працюють в Україні¹⁹. Немає також аргументованого пояснення, чому неможливо збільшити видобування «традиційного» газу.

По-друге, не гарантовано отримання бажаних обсягів продукції у рамках УРП, зокрема у найближчі 10 років.

Угода із *Shell* визначає, що компенсаційна частина продукції складатиме 65 % загального обсягу видобутку та сплачуватиметься до повного відшкодування всіх витрат, які підлягають компенсації. Безпосередня частка держа-

ви у прибутковій продукції буде на рівні 31–60 % залежно від ефективності реалізації проєкту оператором [5, ст. 14.5]. Угода із *Chevron* передбачає, що компенсаційна частина складатиме 60 % на період до повного відшкодування витрат *Chevron* з подальшою часткою держави у прибутковій продукції на рівні 17–40 %²⁰ залежно від обсягів видобутку та норми прибутку оператора [8, ст. 26]. По Скіфській ділянці відповідно до постанови уряду щодо проведення конкурсу передбачається, що компенсаційна частина складатиме 70 %, а частка держави у прибутковій продукції – не менше 20 %.

Загалом обсяг газу, що отримає держава, залежить від положень УРП, які і формують істотну невизначеність щодо частки, котру фактично отримає держава. У даному аспекті слід відзначити виникнення парадоксальних нагод недоотримання державою своєї частки. Для прикладу: чим більшою буде потреба у природозахисних заходах, чим більш проблемне буде відведення землі для виробничої діяльності, тим більший обсяг продукції буде передано інвестору для компенсації його зусиль з урегулювання цих проблем.

Понад те, отримання хоч якого-небудь обсягу продукції буде можливе лише близько 2018 р., після успішного завершення періоду початкового геологічного вивчення (відповідно 5 років) та оголошення про комерційне відкриття. Саме цей момент є надзвичайно критичний в УРП (із *Shell* і *Chevron*) і не дає чіткого розуміння можливого розвитку ситуації у подальшому.

З одного боку, у цей момент українські компанії мають інвестувати значні ресурси у проєкти, у тому числі один із співінвесторів «СПК ГеоСервіс». Враховуючи відсутність ресурсів, очікується, що «СПК ГеоСервіс» залучить кредитні ресурси, а це може спричинити зміну розподілу часток прав власності, умов угоди і, як наслідок, вихід іноземних компаній з проєктів²¹.

З іншого боку, можливе подальше сповільнення темпів реалізації проєктів і іноземними інвесторами у рамках гіпотетичного сценарію «програми мінімум». Оголошення комерційного відкриття й технічна спроможність поставки його на ринки (а це гарантовано УРП

¹⁷ Постановами НКРЕ на 2013 р. встановлено ціну на товарний природний газ власного видобутку на рівні: для «Укргазвидобування» в розмірі 349,2 грн за 1000 м³; для «Чорноморнафтогазу» – 440 грн за 1000 м³; для «Укрнафти» – 492,6 грн за 1000 м³.

¹⁸ Див. дані на сайті НАК «Нафтогаз України», розділ «Видобуток вуглеводнів».

¹⁹ Для прикладу: *JGX Oil&Gas* у липні 2013 р. оголосила про плани до кінця серпня ц. р. здійснити за допомогою *Schlumberger* перший свій проєкт застосування технології гідророзриву на Руденковському родовищі. Як було заявлено, даний гідророзрив буде «ймовірно найбільшим гідророзривом у Європі, виконаним на суші». – *Major fracking campaign starts in Ukraine* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.upi.com/Business_News/Energy-Resources/2013/07/03/Major-fracking-campaign-starts-in-Ukraine/UPI-89111372855224/

²⁰ Висловлюємо припущення, що менша частка держави у прибутковій продукції в УРП із *Chevron* (менше ніж в УРП із *Shell*) пояснюється тим, що *Chevron* сплачуватиме податки та платежі, звільнення від яких узгодила *Shell*.

²¹ Див. ст. 4.12 УРП із *Shell* [5] та ст. 37.2 УРП із *Chevron* [8].

через право експорту) дозволяє інвесторам відобразити свою частку продукції у корпоративному балансі, що сприятиме зростанню капіталізації компанії на фондових ринках та збільшенню дохідності інвестицій акціонерів²².

Наступна загроза полягає у недостатній поінформованості суспільства щодо цілей та планів реалізації проектів УРП. Інформаційна закритість щодо процесів обговорення та прийняття рішень як українського уряду, так і іноземних інвесторів насторожує суспільство та зумовлює високий рівень несприйняття дій інвесторів з боку місцевих громад. Саме цим зумовлено негативне ставлення Івано-Франківської обласної ради до першої редакції проекту угоди УРП із *Chevron*. Лише після подальшого врахування зауважень місцевої громади було досягнуто відносного порозуміння.

Окремо слід відзначити відмінності у традиціях різних бізнес-культур. Йдеться про «якість бізнес-практики» у відносинах між партнерами. Іноземні інвестори можуть вносити «нову» бізнесову культуру у життєдіяльність українського суспільства, а можуть сторонитись трансформаційного впливу, аргументуючи це економічними (повернення інвестицій) чи геополітичними мотивами (невтручанням у внутрішні справи). Дана проблематика характерна не тільки для економічної співпраці, а й, як засвідчує дискусія серед представників різних таборів політичної думки (позиція «ціннісного» підходу Д. Крамер, Л. Шевцова [12] проти позиції «прагматичного» підходу Т. Грема [13]), є фокусною точкою сучасних міжнародних відносин. Зазначена проблематика у частині реалізації УРП в Україні і характеризуватиме «якість» присутності іноземних інвесторів в Україні.

Перший аспект стосується взаємовідносин із центральною владою та місцевим самоврядуванням. Так, *Shell* продемонструвала свою позицію, погодившись на збільшення урядом України «своїєї» частки продукції, частково за рахунок місцевих громад²³. Зокрема, для «обміну» були використані платежі до місцевих

²² Даний аспект є процедурним і технічним, визначається правилами інформування інвесторів щодо результатів діяльності компанії та знаходиться за межею впливу українського уряду, а регулюється правилами та службами, які забезпечують безпечність «правил гри» на ринках, зокрема такими як Комісія з цінних паперів та бірж (США) (*U. S. Securities and Exchange Commission*).

²³ Витяг із проекту УРП із *Shell*. **28.2.2.** Для уникнення сумнівів жодна з Компаній-Інвесторів у межах діяльності, пов'язаної з виконанням цієї Угоди, не підлягатиме оподаткуванню платою за землю, ... екологічним податком, збором за спеціальне використання води... [5].

бюджетів (плата за землю (100 % зараховується до місцевих бюджетів), збір за спеціальне використання води (50 % – до місцевого бюджету), екологічний податок (35 % спрямовується до спеціального фонду місцевих бюджетів). Звичайно, у подальшому держава може повернути вилучені надходження через дотації та субвенції (на соціально-економічний розвиток територій), однак очевидним є факт додаткової централізації бюджетних потоків та зниження самостійності місцевих громад у результаті реалізації УРП.

Іншим аспектом є «допомога» уряду при вирішенні можливих «проблем» із відведенням земельних ділянок для виробничої діяльності. Так, якщо власники не погодяться на укладання договорів оренди земельних ділянок добровільно, то держава забезпечує припинення права власників на приватну власність, постійне користування стосовно таких земельних ділянок. Після цього всі земельні ділянки передаватимуться державою інвесторові (оператору УРП). Тут важливим є те, як на практиці здійснюватиметься вирішення проблем із власниками земельних ділянок, оскільки гіпотетична можливість виникнення ситуації «обезземелення» селян у подальшому може призвести до відповідних протестних наслідків²⁴.

Нині іноземні інвестори ще не виявили свого ставлення до «якості» взаємодії з українським суспільством. Виходячи з перебігу подій щодо проведення тендерів та укладання УРП, усі переможці тендерів (*Shell*, *Chevron*, *ExxonMobil*) прийняли деякий узгоджений підхід, який фактично відображає «визнання» іноземними інвесторами своєї «неспроможності» вирішити окремі питання реалізації проектів. Вони готові «прийняти» допомогу не тільки від уряду країни, а й навіть від окремих осіб та невеликої приватної компанії. Відповідність дій українських партнерів вимогам місцевого законодавства визнано єдиною необхідним і достатнім аргументом. Безумовно, комерційні компанії обмежені у своїх діях пріоритетом «переконати своїх акціонерів у тому, що у цій країні можливе повернення інвестицій» [14], проте вважаємо, що така стратегія може мати принципову ваду, яка пов'язана саме з «якістю» правил гри.

По-перше, ніхто не гарантує віднесення «процедурних» змін до правил функціонування ринку внутрішнього газу, що суттєво

²⁴ В УРП із *Chevron* реалізовано дещо інший підхід, принаймні формально *Chevron* бере на себе більшу відповідальність перед місцевими громадами як у частині платежів, так і щодо прав власників земельних ділянок на адекватну компенсацію.

вплине на економічні параметри реалізації проектів. При «відстороненості» іноземних інвесторів від створення сприятливого для інвестування та транспарентного ринку газу вони можуть отримати деякі «процедурні» зміни, як, наприклад, вимогу закачування 50 % видобутого газу у підземні газосховища України з можливістю їх використання лише у визначений період, та одночасне різке збільшення тарифів на збереження газу у зазначених сховищах [15].

По-друге, успіх УРП з розробки сланцевих родовищ визначатиметься також «якістю» досвіду співпраці з місцевими громадами і, зокрема, вирішенням «земельного питання». Можливі масові протести можуть загрожувати зупинкою реалізації проекту для операторів УРП. У даному контексті приклад відкликання Житомирською обласною радою дозволів на видобуток ільменіт-титанових руд є досить показовим [16].

По-третє, і найголовніше, самі інвестори можуть перейняти «негативний» досвід. Глобальний огляд *Ernst & Young* 2012 р. щодо прийнятності корупційної практики свідчить про поширення на корпоративному рівні практики вирішення «проблем» грошовими виплатами (15 % проти 9 % раніше), спотворення фінансової звітності (5 % проти 3 %). На глобальному рівні уже 39 % корпоративних респондентів повідомляють, що в їх діяльності «зустрічаються» хабарі чи корупція [17]. Наукові дослідження свідчать про погіршення ситуації також і на суспільному рівні. Так, дослідження науковців університету Ессекса у Великій Британії вказують на зниження за останні десять років рівня «чесності» англійців, зростання готовності порушувати правила, брати хабарі, здійснювати фінансові маніпуляції тощо [18].

Висновки

Проведене дослідження свідчить про високий потенціал впливу УРП на життєдіяль-

ність українського суспільства загалом і на функціонування вітчизняного енергетичного ринку зокрема. Хоча у короткостроковій перспективі немає підстав очікувати на істотну трансформацію, у довгостроковій перспективі успіх УРП зумовить важливі зміни. Недостатність «фізичних» обсягів природного газу для підтримання поточної політики утримання цін для окремих «пільгових» категорій, виведення частини ринку з-під адміністративного впливу державних органів створюватиме мотивацію до проведення реальних реформ на ринку газу.

Успіх проектів кардинально змінить Україну, а енергетичний ринок країни стане складником спільного європейського ринку. УРП з розробки сланцевого газу мають найбільший потенціал впливу, причому не стільки з точки зору обсягів видобутку природного газу, скільки щодо охоплення різних сфер і запровадження нових інституційних засад життєдіяльності суспільства.

Однак дана ситуація зумовлює важливість «якості» трансформаційних перетворень. Нині відзначається існування деякого протиріччя при реалізації державної енергетичної політики. По-перше, держава залучає дорожчий і технологічно складніший ресурс, розроблюваний іноземними компаніями, водночас дестимулює видобування дешевшого та простішого у видобуванні ресурсу власними компаніями. По-друге, за відсутності «включеності» світових енергетичних гігантів (операторів УРП) у практичну діяльність та закріплення «нового досвіду» діяльності на енергетичному ринку України успіх трансформації не гарантований.

Зазначене питання є надзвичайно важливим з точки зору очікуваних результатів євроінтеграційних прагнень України, а вивчення «якості» досвіду, який передається зовнішніми гравцями (міжнародними організаціями, корпораціями тощо), може стати предметом подальших розробок.

Список використаних джерел

1. *Суходоля О. М.* Трансфер досвіду як інструмент аналізу та стабілізації політики / О. М. Суходоля // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія. Управління. – 2013. – № 2 – С. 66–80.
2. *Суходоля О. М.* Енергетичний сектор України: перспектива реформування чи стагнації / О. М. Суходоля, А. Ю. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 2. – С. 74–80.
3. *Янукович:* Shell і «Надра Юзівська» домовилися, як ділити сланцевий газ / В. Янукович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/01/130124_shell_shale_gas_ukraine.shtml
4. *Cameron Peter D.* International Energy Investment Law: The Pursuit of Stability / Peter D. Cameron. – Oxford University Press, 2010. – 550 p.

5. *Угода* про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться в межах ділянки Юзівська, між Державною Україною та компанією «Шелл Експлорейшн енд Продакшн Юкрейн Інвестментс (ІV) Б. В.» та товариством з обмеженою відповідальністю «Надра Юзівська». Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eimg.pravda.com.ua/files/6/5/650effa-psa.pdf>
6. *Annual Energy Outlook 2012*. – U. S. Energy Information Administration (EIA), 2013.
7. *Natural Gas Monthly* – U. S. Energy Information Administration, 2013. – April [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eia.gov/naturalgas/monthly/>
8. *Угода* про розподіл вуглеводнів, які видобуватимуться в межах ділянки Олеська, між Державною Україною та компанією «Шеврон Юкрейн Б. В.» та товариством з обмеженою відповідальністю «Надра Олеська». Проект [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eimg.pravda.com.ua/files/b/8/b808b48-psa-ukraine-chevron.pdf>
9. *ИСД* отримав відстрочку уплати газового боргу в 395 млн гривень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/Doc/1185781>
10. *Віннічук Ю.* Олігархи заборгували мільярди за газ / Ю. Віннічук // ЕП. – 2012. – 28 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/03/28/319918/>
11. *Суд* зобов'язав «ГазУкраїна-Коммерс» виплатити «Нафтогазу» майже 2 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.unian.net/rus/news/172976-sud-obyazal-gazukraina-kommers-vyiplatit-naftogazu-pochti-2-mlrd-grn.html>
12. *Kramer D.* Here We Go Again: Falling for the Russian Trap / D. Kramer, L. Shevtsova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1391>
13. *Graham T.* In Defense of a Strategic Approach to Russia / T. Graham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=1394>
14. *Биддл К.*: В Україні ще не було проектів по глибоководному буренню таких масштабів, як наш / Кевин Биддл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kommersant.ua/doc/2231705>
15. *Міністр* підтвердив, що приватні компанії зобов'язані здати до ПСГ половину газу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/580012-ministr-pidtvrdiv-scho-privatni-kompaniji-zobovyazani-zdati-do-psg-polovinu-gazu.html><http://www.unian.net/news/580011-ministr-podtvrdil-chtostastnyie-kompanii-obyazanyi-sdat-v-phg-polovinu-gaza.html>
16. *Житомирська* облрада після штурму скасувала дозвіл на видобуток титанових руд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/564731-jitomirska-oblrada-pislya-shturmu-skasovala-dozvil-na-vidobutok-titanovih-rud.html>
17. *Ernst & Young.* 12th Global Fraud Survey – Growing Beyond: a place for integrity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ey.com/GL/en/Services/Assurance/Fraud-Investigation---Dispute-Services/Global-Fraud-Survey---a-place-for-integrity>
18. *Whitely P.* Are Britons Getting More Dishonest? / P. Whitely [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.essex.ac.uk/government/documents/are_britons_etting_more_dishonest.pdf